

Pełnomocnik Rządu do Spraw Pokojowego Wykorzystania Energii Jądrowej. Pozycja ustrojowa, zakres działania, kompetencje i zadania

The Government Plenipotentiary for the Peaceful Use of Nuclear Energy: Statutory Position, Scope of Action, Competences, and Tasks

Abstract

The aim of this paper is an analysis of the evolution of the statutory position, competences, and organizational structure of the Government Plenipotentiary for the Peaceful Use of Nuclear Energy in the years 1956–1973. Based on an analysis of archival legal acts – resolutions of the Council of Ministers, statutes, and internal organizational regulations – the genesis of the office is traced, which was established by Resolution No. 444/56 to solve the problem of coordinating activities undertaken by the Polish Academy of Sciences and the economic ministries. The paper demonstrates two fundamental phases of the office's transformation.

SŁOWA KLUCZOWE: Pełnomocnik Rządu do Spraw Wykorzystania Energii Jądrowej, polski program atomowy, historia administracji, Polska Rzeczpospolita Ludowa (PRL), statut, regulamin organizacyjny, pozycja ustrojowa, Wilhelm Billig

KEYWORDS: Government Plenipotentiary for the Use of Nuclear Energy, Polish atomic program, history of administration, Polish People's Republic (PRL), statute, organizational regulations, statutory position, Wilhelm Billig

KAMIL MŁYNARKIEWICZ – magister prawa, Uniwersytet Pomorski w Słupsku, ORCID – 0009-0001-8144-9752, e-mail: k.mlynarkiewicz@gmail.com

1 | Wstęp

Geneza polskiego programu jądrowego datowana jest na połowę lat pięćdziesiątych XX wieku. Impuls do jego rozwoju stanowiła rezolucja ONZ z 1954 r., wzywająca do międzynarodowej kooperacji w zakresie pokojowego wykorzystania energii atomowej. Następnie, w konsekwencji rezolucji dwóch czołowych polskich fizyków, profesora Andrzeja Sołtana i profesora Henryka Niewodniczańskiego wydało memorandum postulujące pilną konieczność rozwoju tej dziedziny^[1]. Kluczową rolę odegrała jednak deklaracja ZSRR ze stycznia 1955 r. o gotowości udzielenia pomocy technicznej i naukowej państwom bloku socjalistycznego^[2]. Propozycja ta stanowiła element zimnowojennej rywalizacji propagandowej, miała dla Polski przede wszystkim wymiar pragmatyczny, stwarzając realne podstawy do zainicjowania własnego programu jądrowego. W konsekwencji, 23 kwietnia 1955 r. podpisano w Moskwie bilateralne porozumienie, stanowiące fundament formalno-prawny programu^[3]. Na mocy umowy, ZSRR zobowiązał się do wsparcia budowy badawczego reaktora jądrowego i cyklotronu oraz do dostarczenia niezbędnej aparatury oraz materiałów rozszczepialnych, w zamian za co strona polska miała rewanżować się dostawami surowców, m.in. uranu^[4].

Implementacja polsko-radzieckiej umowy wymagała natychmiastowych działań organizacyjnych. Na problem ten w notatce z 5 maja 1955 r. zwracał uwagę Stefan Żółkiewski, kierownik Wydziału Kultury i Nauki KC PZPR^[5].

¹ Janusz Leciejewicz, „Instytut Badań Jądrowych – Okrucy Historii. Część 7 – Komisja Izotopów PAN” *Postępy Techniki Jądrowej*, z. 4 (2014): 55; Henryka Plucińska, Andrzej Sołtan 1897-1959. *Monografia Bio-bibliograficzna* (Otwock-Świerk: IPJ, 1991), 13-14.

² „Tekst komunikatu TASS opublikowany” *Postępy Fizyki*, nr 1 (1955): 161-162; Włodzimierz Wieczorek, *Nierozpowszechnianie broni jądrowej* (Warszawa: Wiedza Powszechna, 1969), 130-131.

³ „Umowa z dnia 23 kwietnia 1955 r. z dnia 23 kwietnia między Rządem PRL i Rządem ZSRR w sprawie udzielenia Polsce pomocy przez ZSRR w rozwoju badań w zakresie fizyki jądra atomowego i zastosowania energii atomowej w gospodarce narodowej”, [w:] *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*, t. X, *Styczeń 1950 – grudzień 1955*, oprac. Wiesław Balcerak (Warszawa: Książka i Wiedza, 1982), 444.

⁴ Plucińska, Andrzej Sołtan 1897-1959, 12-14; Wieczorek, *Nierozpowszechnianie broni jądrowej*, 130-131.

⁵ Archiwum Akt Nowych (AAN), PZPR KC Wyd. Nauki – notatki, wnioski i uwagi 1955 – 1956, sygn. 1345, Notatka kierownika Wydziału Kultury i Nauki KC PZPR Stefana Żółkiewskiego skierowana do Sekretarza KC PZPR Jerzego Morawskiego z dnia 5 maja 1955 r. w sprawie rozwoju prac nad pokojowym wykorzystaniem

Oprócz wyzwań logistycznych (m.in. organizacja IBJ), informował o problemie dotyczącym deficytu adekwatnych struktur zarządczych, określonym mianem „braku należytej egzekutywy”.

Żółkiewski podkreślał, iż atomistyka wymaga ścisłej koordynacji międzyresortowej. Postulował on stworzenie kompleksowej, dualistycznej struktury zarządczej. Na poziomie rządowym miała to być Komisja Rządowa dla Spraw Pokojowego Wykorzystania Energii Jądrowej jako organ strategiczno-koordynacyjny oraz Pełnomocnik Rządu dla Spraw Pokojowego Wykorzystania Energii Jądrowej w randze ministra jako organ wykonawczy. Równolegle, w strukturach Polskiej Akademii Nauk, proponował utworzenie Komitetu do Spraw Pokojowego Wykorzystania Energii Jądrowej (koordynacja badań naukowych) oraz Instytutu Zagadnień Jądrowych (główny ośrodek badawczy).

Postulaty te znalazły częściową realizację w kolejnych miesiącach. Uchwała nr 419/55 Prezydium Rządu z dnia 4 czerwca 1955 roku była aktem prawnym precyzującym ramy organizacyjne programu^[6]. Zgodnie z propozycją Żółkiewskiego uchwała ta powołała Instytut Badań Jądrowych (IBJ) przy PAN^[7], który rozpoczął działalność w Świerku w 1956 roku. IBJ skonsolidował istniejący potencjał naukowy, a kluczową aparaturę (reaktor) ulokowano w ośrodku warszawskim (Świerk), natomiast cyklotron w ośrodku krakowskim (Bronowice)^[8]. Jednocześnie, na mocy tej samej uchwały, ustanowiono pozostałe proponowane organy: Komitet dla Spraw Pokojowego Wykorzystania Energii Jądrowej przy Prezydium PAN oraz Komisję Rządową dla Spraw Pokojowego Wykorzystania Energii Jądrowej, powierzając jej ogólny nadzór.

energii jądrowej, w którym mowa jest o porozumieniu zawartym pomiędzy Rządem PRL i Rządem ZSRR o pomocy radzieckiej w pokojowym wykorzystaniu energii jądrowej, k. 33-39.

⁶ „Utworzenie Instytutu Badań Jądrowych (Uchwała Prezydium Rządu z dnia 4 czerwca 1955 r.) – niepublikowana” *Nauka Polska*, nr 2 (1955): 14-16; patrz też: „Dekret Cyrankiewicza” *Neutrony*, nr 5 (2005): 1-3; Grzegorz Jezierski, *Energia jądrowa wczoraj i dziś* (Warszawa: Wydawnictwa Naukowo-Techniczne, 2015), 710.

⁷ Prezydium Polskiej Agencji Nauk powzięło uchwałę o powołaniu Instytutu Badań Jądrowych w dniu 5 maja 1955 r. Na temat okoliczności utworzenia i działalności Instytutu zob.: „Utworzenie Instytutu Badań Jądrowych (Uchwała Prezydium Rządu z dnia 4 czerwca 1955 r.)”, *Nauka Polska*, nr 2 (1955): 14-16; Dyrektorem Instytutu Badań Jądrowych na mocy Uchwały nr 37/0/55 Sekretariatu Naukowego Prezydium PAN z dnia 11 lipca 1955 r. w sprawie powołania Dyrektora Instytutu Badań Jądrowych został Andrzej Sołtan.

⁸ Plucińska, *Andrzej Sołtan 1897-1959*, 12-13.

Wkrótce okazało się, że przyjęty model zarządczy jest niewystarczający. Rozwój IJB i rosnąca skala wyzwań unaocznili, iż system nadzoru oparty na Komisji Rządowej jest nieefektywny. Jak wynikało z wniosku Wydziału Kultury i Nauki KC PZPR, program atomowy wymagał „wzmocnienia państwowego kierownictwa” oraz „ogólnego nadzoru”, których Komisja obarczona „niedostatkami”, nie była w stanie zapewnić^[9]. Konieczne stało się wdrożenie ostatniego elementu z koncepcji Żółkiewskiego – powołanie Pełnomocnika.

Proces ten został sformalizowany na posiedzeniu Komisji Rządowej w dniu 23 maja 1956 roku^[10]. Centralnym punktem dyskusji był dylemat dotyczący statusu Pełnomocnika jako organu koordynującego lub zarządzającego. Ostatecznie wypracowano kompromis zakładający ewolucyjny model rozwoju organu. Ustalono, że w pierwszym okresie Pełnomocnik miał pełnić „tylko funkcję koordynatora”. Jednocześnie protokół z posiedzenia oraz notatka dla premiera^[11] przewidywały, że „w miarę rozwoju przemysłu atomowego w Polsce” Pełnomocnikowi będzie można oddawać stopniowo pod zarząd wszystkie instytucje, z perspektywą transformacji Biura Pełnomocnika w „Centralny Urząd Energii Atomowej”.

Pomimo formalnego zdefiniowania koordynacyjnej roli Pełnomocnika, Komisja Rządowa *de facto* od początku przyznała mu szereg kluczowych uprawnień zarządczych. Najważniejszą decyzją było przyjęcie postulatu o odebraniu Polskiej Akademii Nauk zarządu nad procesem inwestycyjnym. Uznano, że dla zapewnienia priorytetowej „szybkiej budowy ośrodków”, Pełnomocnik musi przejąć „tymczasowy zarząd” nad Instytutem Badań Jądrowych i Zarządem Inwestycji Badań Jądrowych (PAN miała zachować jedynie „nadzór naukowy”). Ponadto, Pełnomocnikowi powierzono zadania *stricto* zarządcze: opracowywanie (w porozumieniu z PAN i resortami) wieloletnich planów badań i ich implementacji w gospodarce, „prawo inicjowania prac naukowo-badawczych” w IJB, przejęcie pełnej kontroli

⁹ AAN, PZPR KC Wydz. Nauki – notatki, wnioski i uwagi 1955 – 1956, sygn. 1345, Wniosek w sprawie utworzenia stanowiska Pełnomocnika Rządu do Spraw Energii Atomowej, k. 106-107.

¹⁰ AAN, Państwowa Komisja Planowania Gospodarczego, sygn. 274, Protokół z posiedzenia Komisji Rządowej dla spraw pokojowego wykorzystania energii jądrowej z dnia 23 maja 1956 r.

¹¹ AAN, PZPR KC Wydz. Nauki – notatki, wnioski i uwagi 1955 -1956, sygn. 1345, Wniosek w sprawie utworzenia stanowiska Pełnomocnika Rządu do Spraw Energii Atomowej, k. 106-107; AAN, Państwowa Komisja Planowania Gospodarczego, sygn. 274, Protokół z posiedzenia Komisji Rządowej dla spraw pokojowego wykorzystania energii jądrowej z dnia 23 maja 1956 r.

nad „dystrybucją izotopów” oraz koordynację organizowania przemysłu atomowego, co czyniło go centralnym organem wykonawczym całego programu^[12].

2 | Pozycja ustrojowa Pełnomocnika Rządu do Spraw Wykorzystania Energii Jądrowej

Pełnomocnik Rządu do spraw Wykorzystania Energii Jądrowej został powołany na mocy Uchwały Prezydium Rządu z dnia 11 lipca 1956 r.^[13]. Celem uchwały było usprawnienie koordynacji prac nad pokojowym wykorzystaniem energii jądrowej, prowadzonych przez Polską Akademię Nauk oraz resorty gospodarcze.

Paragraf pierwszy Uchwały ustanawiał nowe stanowisko Pełnomocnika Rządu do spraw wykorzystania energii jądrowej, wraz z podległym mu biurem. Ponadto, podporządkowanie go bezpośrednio Prezesowi Rady Ministrów, który otrzymał wyłączną kompetencję do jego powoływania i odwoływania, nadało mu szczególną rangę. Paragraf drugi uchwały określał pierwsze, formalne zadanie dla nowo powołanego urzędu. Zobowiązywał on Pełnomocnika Rządu do opracowania „statutu działalności” w ciągu czterech miesięcy od dnia wejścia uchwały w życie^[14]. Dokument, definiujący ramy prawne i organizacyjne funkcjonowania Pełnomocnika oraz jego biura, musiał być następnie przedstawiony bezpośrednio Prezesowi Rady Ministrów do ostatecznego zatwierdzenia. Paragraf trzeci

¹² AAN, Państwowa Komisja Planowania Gospodarczego, sygn. 274, Protokół z posiedzenia Komisji Rządowej dla spraw pokojowego wykorzystania energii jądrowej z dnia 23 maja 1956 r.

¹³ Uchwała nr 444/56 Prezydium Rządu z dnia 11 lipca 1956 roku w sprawie usprawnienia zarządzania problemami związanymi z pokojowym wykorzystaniem energii jądrowej (niepubl.). Pierwszym Pełnomocnikiem został Wilhelm Billing, pełnił tę funkcję do 6 czerwca 1968 roku. Następnie, stanowisko objął prof. inż. Stanisław Andrzejewski – do 31 maja 1993 r, zob.: *40 lat Państwowej Agencji Atomistyki 1982-2022*, oprac. Przemysław Dąbrowski (Warszawa: Państwowa Agencja Atomistyki, 2023), 33.

¹⁴ Statut został przyjęty na mocy Zarządzenia Nr 23 Prezesa Rady Ministrów z dnia 28 stycznia 1957 r. w sprawie zatwierdzenia statutu działalności Pełnomocnika do Spraw Wykorzystania Energii Jądrowej (niepubl.).

Uchwały zobowiązywał Pełnomocnika do opracowania „perspektywicznego projektu planu wykorzystania energii jądrowej w Polsce”. Zadanie to miało być realizowane we współpracy z Komitetem do Spraw Pokojowego Wykorzystania Energii Jądrowej Polskiej Akademii Nauk oraz właściwymi resortami. Uchwała wyznaczała też konkretną ścieżkę biurokratyczną i krótki termin. Gotowy projekt, po uzyskaniu aprobaty Komisji Rządowej, miał trafić do ostatecznego zatwierdzenia przez Prezydium Rządu jeszcze przed końcem 1956 roku^[15].

3 | Zakres działania Pełnomocnika

Realizując zadania nakreślone w uchwale Prezydium Rządu z 11 lipca 1956 r., zatwierdzono statut działalności Pełnomocnika Rządu do spraw Wykorzystania Energii Jądrowej^[16]. Precyzował on, że Pełnomocnik działa w oparciu o wytyczne Państwowej Rady do Spraw Pokojowego Wykorzystania Energii Jądrowej^[17], ustanawiając jej nadrzędność, aczkolwiek ograniczoną

¹⁵ Finalnie, „Zarys perspektywicznego planu wykorzystania energii jądrowej w Polsce”, przygotowany przez Instytut Badań Jądrowych omówiono na wspólnym posiedzeniu Państwowej Rady i Komitetu PAN w dniach 4-5 marca 1957 r.. Był to dokument, zakładający uruchomienie pierwszej przemysłowej elektrowni jądrowej (200 MW) już do 1965 roku oraz osiągnięcie łącznej mocy 600 MW do roku 1970. Równolegle, dla celów badawczych, planowano budowę drugiego (1961 r.) i trzeciego (ok. 1963 r.) reaktora doświadczalnego, a także budowę statku o napędzie jądrowym do 1970 r. Realizację tych zadań uzależniono od intensyfikacji poszukiwań rud uranu oraz przeszkolenia kadr. Motywacja była dwojaka: plan miał nie tylko pokryć spodziewany po 1970 r. deficyt węgla, ale przede wszystkim był postrzegany jako strategiczne narzędzie do „likwidacji zacofania technicznego” Polski, pełny tekst zarysu planu perspektywicznego dostępny jest w: AAN, Komisja Planowania przy Radzie Ministrów – Biuro Nauki i Postępu Technicznego, sygn. 816, Zarys Perspektywicznego Planu w Zakresie Energii Jądrowej w Polsce 1957. Zarys planu perspektywicznego został następnie przyjęty przez Rząd PRL uchwałą nr 224/57 Prezydium Rządu z dnia 27 czerwca 1957 r. w sprawie zatwierdzenia tez perspektywicznego planu rozwoju energii jądrowej w Polsce (niepubl.).

¹⁶ Zarządzenie Nr 23 Prezesa Rady Ministrów z dnia 28 stycznia 1957 r. w sprawie zatwierdzenia statutu działalności Pełnomocnika do Spraw Wykorzystania Energii Jądrowej wraz z załącznikiem (niepubl.).

¹⁷ Państwowa Rada do Spraw Pokojowego Wykorzystania Energii Jądrowej była organem doradczym i koordynacyjnym, który funkcjonował przy Pełnomocniku Rządu do Spraw Wykorzystania Energii Jądrowej. Głównym celem Rady było

do kwestii koordynacji badań i ich praktycznego wykorzystania^[18]. Statut formalizował też ścisłą współpracę z Polską Akademią Nauk i jej Komitetem, obejmującą badania podstawowe i praktyczne. Paragraf trzeci statutu definiował szeroki zakres działalności krajowej i międzynarodowej. W kraju, Pełnomocnik otrzymał zadanie opracowywania strategicznych planów wieloletnich i koordynowania rocznych planów resortowych. Uzyskał też szerokie kompetencje nadzorcze (organizacja poszukiwań surowców, kontrola produkcji eksperymentalnej, „inspekcja atomowa”) oraz stał się centralnym dysponentem materiałów strategicznych (izotopy, materiały rozszczepialne). W stosunkach międzynarodowych statut ustanawiał go głównym reprezentantem Polski odpowiedzialnym za realizację umów międzynarodowych i ustalanie planów współpracy naukowo-technicznej. Paragraf siódmy określał kompetencje wykonawcze, podporządkowując Pełnomocnikowi strategiczne jednostki: Instytut Badań Jądrowych (IBJ) oraz Zarząd Inwestycji Badań Jądrowych. Statut wprowadzał dychotomię nadzoru nad IBJ (merytoryczna kuratela naukowa PAN^[19], pełne zwierzchnictwo administracyjne Pełnomocnika) i nadawał Pełnomocnikowi uprawnienia kierownika resortu, co zrównywało jego status z rangą ministra. Przewidywał też możliwość powołania Zastępcy i ustanawiał organ wykonawczy jako „Biuro Pełnomocnika Rządu”. Niezależność finansową

zapewnienie koordynacji badań jądrowych i ich wykorzystania oraz udzielanie pomocy Pełnomocnikowi, ministerstwom i innym instytucjom. Rada pełniła funkcję głównego organu doradczego, wspierającego Pełnomocnika w podejmowaniu decyzji. Do jej kluczowych obowiązków należało analizowanie wieloletnich i bieżących planów gospodarczych oraz opiniowanie szerokiego spektrum zagadnień: od planów rozwoju energetyki jądrowej, przez poszukiwania geologiczne, plany produkcji aparatury, najważniejsze inwestycje, aż po plany szkolenia kadr i projekty współpracy międzynarodowej. Ponadto, Rada ustalała wytyczne dla działalności samego Pełnomocnika, inicjowała i proponowała ministerstwom konkretne działania w sektorze jądrowym oraz rozpatrywała sprawozdania z realizacji planów, zob. szerzej: Kamil Młynarkiewicz, „State Council for the Peaceful Uses of Nuclear Energy. Statutory Position, Scope of Action, Competences and Tasks” *Annales Pomorienses. Ius*, nr 3 (2024): 136-148; zob. także: Uchwała nr 525/56 Prezydium Rządu z dnia 18 sierpnia 1956 r. w sprawie nadania statutu Państwowej Radzie do Spraw Pokojowego Wykorzystania Energii Jądrowej (niepubl.).

¹⁸ Uchwała nr 525/56 Prezydium Rządu z dnia 18 sierpnia 1956 roku w sprawie nadania statutu Państwowej Radzie do Spraw Pokojowego Wykorzystania Energii Jądrowej (niepubl.); zob. także: Zarządzenie nr 2 Pełnomocnika Rządu dla Spraw Wykorzystania Energii Jądrowej z dnia 15.XI. 1956 r. w sprawie nadania regulaminu Państwowej Radzie do Spraw Pokojowego Wykorzystania Energii Jądrowej (niepubl.).

¹⁹ Poprzez Komitet do Spraw Pokojowego Wykorzystania Energii Jądrowej.

gwarantowało finansowanie bezpośrednio z budżetu centralnego, a status organu państwowego potwierdzało prawo do używania pieczęci z godłem.

Po pięciu latach, Uchwała Nr 169/61 z dnia 9 maja 1961 r.^[20] dokonała formalnej korekty, zastępując pojęcie „biura” szerszym terminem „aparatu wykonawczego”, co sankcjonowało rozbudowę struktury. Uchwała ta wprowadziła też nowy statut Pełnomocnika^[21]. Rozszerzał on współpracę, dodając w § 2 nowy organ – Komitet do Spraw Techniki^[22]. Włączenie go potwierdzało, że program jądrowy stał się strategicznym zagadnieniem przemysłowym i technologicznym, a nie tylko naukowym. Paragraf 3 statutu z 1961 r. był redefinicją roli Pełnomocnika, zastępując słowo klucz „koordynacja” (ze statutu 1957 r.) znacznie silniejszym terminem „organizowanie”. Pełnomocnik stał się centralnym organizatorem „działalności naukowo-badawczej, technicznej i produkcyjnej”. Kompetencje znacząco uszczegółowiono, dodając organizowanie „produkcji oraz dystrybucji i sprzedaży aparatury radiometrycznej” oraz rozbudowując nadzór nad bezpieczeństwem o „unieszkodliwianie i zabezpieczanie odpadów promieniotwórczych”. Najważniejszym nowym zapisem był bezpośredni nadzór nad specjalnymi urządzeniami techniki jądrowej (reaktory, akceleratorzy) oraz prawo do wydawania „zasad i wytycznych”. Paragraf szósty zdefiniował strukturę „aparatu wykonawczego”, wymieniając siedem wyspecjalizowanych zespołów (m.in. Gabinet, Zespół Techniki, Zespół Zastosowań Izotopów). Paragraf siódmy odzwierciedlał rozbudowę instytucjonalną: liczba podległych jednostek wzrosła z dwóch (w 1957 r.) do siedmiu,

²⁰ Uchwała nr 169/61 Rady Ministrów z dnia 9 maja 1961 r. o zmianie uchwały nr 444 Prezydium Rządu z dnia 11 lipca 1956 r. w sprawie usprawnienia zarządzenia problemami związanymi z pokojowym wykorzystaniem energii jądrowej (niepubl.).

²¹ Załącznik do uchwały nr 169/61 Rady Ministrów z dnia 9 maja 1961 r. – Statut Pełnomocnika Rządu do Spraw Wykorzystania Energii Jądrowej.

²² Komitet do Spraw Techniki, powołany ustawą z dnia 17 lutego 1960 roku, był organem kolegialnym działającym przy Radzie Ministrów, posiadającym uprawnienia naczelnego organu administracji państwowej w określonym zakresie. Jego fundamentalnym zadaniem było strategiczne zarządzanie postępem technicznym w państwie, w tym opracowywanie wytycznych dotyczących kierunków rozwoju techniki w gospodarce narodowej. Komitet odpowiadał za międzyresortową koordynację zamierzeń w tej dziedzinie, inicjowanie kluczowych prac badawczych oraz kontrolę i koordynowanie realizacji postanowień rządu dotyczących techniki. Ponadto, do jego zadań należało opiniowanie współpracy naukowo-technicznej z zagranicą, organizowanie systemu informacji naukowo-technicznej oraz koordynowanie działalności normalizacyjnej, zob. szerzej: Ustawa z dnia 17 lutego 1960 r. o Komitecie do Spraw Techniki (Dz. U. z 1960 r., nr 10, poz. 63 i 64).

obejmując m.in. Instytut Fizyki Jądrowej w Krakowie, Centralne Laboratorium Ochrony Radiologicznej i Zakłady Przemysłowe R-1 w Kowarach. Kluczową zmianą statusu prawnego było zastąpienie „uprawnnień kierownika resortu” (z 1957 r.) funkcją „naczelnego organu administracji państwowej”, co potwierdzało ministerialną rangę Pełnomocnika (PAN zachowała nadzór naukowy nad instytutami). W ciągu czterech lat Pełnomocnik ewoluował z koordynatora do *de facto* „ministra atomistyki”, a statut z 1961 r. formalizował jego zarząd nad całym rozbudowanym sektorem.

4 | Funkcjonowanie Pełnomocnika

Miesiąc po reformie urzędu Pełnomocnik Wilhelm Billig wydał Zarządzenie Nr 9/61 z dnia 6 czerwca 1961 r.^[23], stanowiące *de facto* wewnętrzny regulamin organizacyjny. Jego załącznik^[24], ustanawiał szczegółową strukturę „aparatu wykonawczego”, wymieniając 7 komórek (m.in. Gabinet Pełnomocnika, Zespół Techniki, Zespół Zastosowań Izotopów, Zespół Planowania i Badań Ekonomicznych, Zespół Ochrony przed Promieniowaniem, Zespół Współpracy Międzynarodowej oraz Zespół Finansowo-Administracyjny). Ponadto regulamin nadawał im uprawnienia departamentów, co ostatecznie potwierdzało ministerialną strukturę urzędu.

Zgodnie z tym regulaminem Gabinet Pełnomocnika Rządu był centralną komórką administracyjną, pełniącą funkcje zarządcze, personalne i prawno-organizacyjne. Jego szeroki zakres działania obejmował trzy filary: był centralnym działem kadr (prowadzącym sprawy pracownicze, od zatrudniania po dyscyplinę); pełnił rolę biura prawno-organizacyjnego (opracowując regulaminy, opiniując umowy, zapewniając zastępstwo sądowe); a także odpowiadał za bieżącą obsługę kierownictwa i urzędu (kancelaria, archiwa, organizacja posiedzeń). Gabinet dzielił się na cztery

²³ Zarządzenie Nr 9/61 Pełnomocnika Rządu do Spraw Wykorzystania Energii Jądrowej z dnia 6 czerwca 1961 r. w sprawie zakresu działania i organizacji wewnętrznej komórek aparatu wykonawczego Pełnomocnika Rządu do Spraw Wykorzystania Energii Jądrowej (niepubl.).

²⁴ Załącznik do Zarządzenia Nr 9/61 Pełnomocnika Rządu z dnia 6 czerwca 1961 r., Zakres działania i organizacja wewnętrzna komórek aparatu wykonawczego Pełnomocnika Rządu do Spraw Wykorzystania Energii Jądrowej.

wyspecjalizowane wydziały: Prezydialny, Ogólny, Spraw Osobowych i Socjalno-Bytowych oraz Organizacyjno-Prawny.

Zespół Techniki odpowiadał za materialny i technologiczny wymiar programu. Jego główne zadanie obejmowało „inicjowanie, organizowanie, opiniowanie i koordynowanie prac” w czterech strategicznych obszarach: poszukiwania i eksploatacji surowców (lit. a), ich przerobu i produkcji materiałów reaktorowych (lit. b), projektowania i budowy reaktorów (lit. c) oraz konstruowania aparatury jądrowej (lit. d). Pozostałe punkty rozwijały te zadania, zobowiązując Zespół m.in. do opracowywania wytycznych dla planów geologicznych, nadzoru nad BHP w kopalnictwie, wytycznych dotyczących budowy reaktorów oraz opiniowania planów produkcji aparatury

Zadaniem Zespołu Zastosowań Izotopów było wdrażanie technologii izotopowych w gospodarce. Jego zakres działania obejmował „inicjowanie, organizowanie, opiniowanie i koordynowanie prac” dotyczących: zastosowania metod izotopowych w przemyśle (lit. a), konstruowania i produkcji aparatury (lit. b), krajowej produkcji i importu izotopów (lit. c) oraz śledzenia postępów naukowych i efektywności ekonomicznej (lit. d). Zespół opracowywał też wieloletnie plany rozwoju zastosowań, opiniował plany produkcji i importu izotopów oraz, co kluczowe, „ustalał plany dystrybucji izotopów” (pkt 5), co dawało mu realną kontrolę nad ich obiegiem.

Zespół Planowania i Badań Ekonomicznych funkcjonował jako centralny organ planistyczny, analityczny i zaopatrzeniowy. W dziedzinie planowania (Sekcja A) zarządzał całym cyklem od wytycznych po sporządzanie zbiorczego planu w ramach Narodowego Planu Gospodarczego, a także oceniał działalność przedsiębiorstw, zatwierdzał premie i nadzorował inwestycje. W dziedzinie badań ekonomicznych (Sekcja B) inicjował analizy efektywności programu. W kluczowej sferze zaopatrzenia (Sekcja C) dysponował realną władzą, ustalając limity dewizowe, normatywy zapasów oraz zatwierdzając zamówienia na materiały reglamentowane i importowane.

Zespół Ochrony przed Promieniowaniem łączył funkcje cywilnego regulatora z zadaniami wojskowymi. Sekcja A (współpraca z MON i MSW) miała charakter niejawny i obronny: odpowiadała za koordynację badań (np. dozymetria), prace mobilizacyjne, nadzór nad TOPL oraz za ochronę tajemnicy państwowej i prowadzenie kancelarii tajnej. Sekcja B (ochrona radiologiczna) stanowiła cywilny filar działalności: prowadziła centralny rejestr radioizotopów i wydawała zezwolenia na ich użytkowanie. Sprawowała nadzór nad produkcją, transportem i przechowywaniem substancji promieniotwórczych. Organizowała unieszkodliwianie odpadów promieniotwórczych oraz kierowała służbą pomiarów skażeń w kraju.

Zespół posiadał własną strukturę (Wydział Wojskowy, Wydział Ochrony, Centralny Ośrodek Pomiarów Skażeń, Kancelaria Tajna).

Zespół Współpracy Międzynarodowej pełnił funkcję scentralizowanego „biura spraw zagranicznych”. Jego zakres działania obejmował opracowywanie planów współpracy naukowo-technicznej, opiniowanie umów międzynarodowych (Sekcja A) oraz koordynację udziału PRL w międzynarodowych organizacjach atomistycznych (Sekcja B). Odpowiadał za organizację całego ruchu osobowego: planowanie stypendiów, zapraszanie specjalistów, a także pełną logistykę wyjazdów (sprawy paszportowe, wizowe, przydzielanie dewiz) (Sekcja A). Organizował też udział w konferencjach zagranicznych i przygotowywał podobne imprezy w Polsce (Sekcja C). Jego wewnętrzna struktura odzwierciedlała zimnowojenną rzeczywistość, dzieląc się na wydziały współpracy z krajami socjalistycznymi i kapitalistycznymi.

Zespół Finansowo-Administracyjny pełnił rolę departamentu finansów, księgowości i kontroli dla sektora. Jego zakres działania (Sekcja I) obejmował całościowe zarządzanie finansami: od analizy planów finansowych podległych jednostek i tworzenia resortowego projektu budżetu po finansowanie działalności bieżącej, prowadzenie scentralizowanej rachunkowości i nadzór nad realizacją inwestycji. Do jego kompetencji należało też ustalanie polityki płacowej (taryfikatorów, premii) oraz posiadał on monopol na obsługę dewizową. Wewnętrznie (Sekcja II) składał się z siedmiu komórek, w tym Wydziału Finansów, Zatrudnienia i Płac oraz Sekcji Dewizowej.

Regulamin opisywał też dwa inne organy. Radca Pełnomocnika Rządu do Spraw Zastosowania Izotopów w Medycynie, Biologii i Rolnictwie był organem doradczym ds. wdrożeń w tych sektorach, szkoleń kadr i ochrony zdrowia, z kolei Sekretarz Państwowej Rady do Spraw Pokojowego Wykorzystania Energii Jądrowej pełnił funkcje sekretariatu dla Rady.

Sześć lat po wprowadzeniu regulaminu z 1961 r. Pełnomocnik dokonał reorganizacji, wprowadzając nowe Zarządzenie Nr 14/67 z dnia 31 marca 1967 r.^[25] Akt ten ustanawiał nowy, skonsolidowany regulamin organizacyjny dla „aparatu wykonawczego”, zastępując i uchylając dotychczasowe przepisy.

²⁵ Zarządzenie nr 14/67 Pełnomocnika Rządu d/s Wykorzystania Energii Jądrowej z dnia 31 marca 1967 r. w sprawie regulaminu organizacyjnego Urzędu Pełnomocnika Rządu (niepubl.).

Nowy „Regulamin organizacyjny”^[26] z 1967 roku wprowadził fundamentalną zmianę strukturalną. W przeciwieństwie do aktu z 1961 r., regulamin z 1967 r. w § 2 szczegółowo definiował „Zakres działalności Pełnomocnika Rządu”. Nowy, liczący 27 punktów paragraf, obejmował całościowe zarządzanie sektorem (m.in. plany rozwoju, koordynację badań, ochronę przed promieniowaniem, współpracę międzynarodową, zarządzanie cyklem surowcowym i odpadami, opracowywanie aktów legislacyjnych). Regulamin z 1961 r. nie zawierał takiego zbiorczego paragrafu, a jedynie opisywał zadania poszczególnych „Zespołów”.

Regulamin z 1967 r. w § 4 opisywał „Organizację działalności”, która stanowiła reorganizację struktury z 1961 r. Aparat nadal składał się z siedmiu komórek o „uprawnieniach departamentów”, choć zmieniły się ich nazwy i zakresy (np. Zespół „Planowania i Badań Ekonomicznych” zastąpiono Zespołem „Planowania i Inwestycji”, a „Finansowo-Administracyjny” stał się „Księgowo-Rewizyjnym”). Najważniejszą zmianą było wyodrębnienie kluczowych funkcji (prawnych i kadrowych) z Gabinetu Pełnomocnika i przekształcenie ich w samodzielne stanowiska pracy. Wśród jednostek podległych, „Zarząd Inwestycji Badań Jądrowych” (z 1961 r.) przekształcono w „P.P. Biuro Studiów i Projektów Techniki Jądrowej PROATOM”.

Wprowadzono nową sekcję „Zadania aparatu wykonawczego” (§ 11 i § 12), której brakowało w 1961 r. Paragraf 11 definiował aparat jako organ zarządczo-kontrolny, którego zadaniem było m.in. „kontrolowanie wykonania planów” i „udzielanie pomocy i porad”. Paragraf 12 nakładał na komórki obowiązek występowania z inicjatywą prawną (opracowywanie projektów aktów normatywnych).

Regulamin z 1967 r. wprowadził też nową sekcję „Tryb pracy aparatu wykonawczego”, podczas gdy akt z 1961 r. zawierał tylko ogólny zapis o współdziałaniu. Nowe przepisy sformalizowały procedury, wprowadzając m.in. zasadę jednoosobowego kierownictwa, obowiązek wzajemnego udzielania informacji na żądanie, a także szczegółową hierarchię podpisywania pism (wymagającą np. paraflowania pism Pełnomocnika przez kierownika komórki, a aktów normatywnych przez radcę prawnego). Wprowadzono też ścisłą kontrolę informacji medialnej (§ 16), zastrzegając ją wyłącznie dla Pełnomocnika.

Kolejną nowością była sekcja „Uprawnienia, obowiązki i zakres odpowiedzialności”, nieobecna w 1961 r. Opisywała ona strukturę zarządzającą:

²⁶ Załącznik do Zarządzenia nr 14/67 Pełnomocnika Rządu z dnia 31 marca 1967 r. – Regulamin organizacyjny.

§ 19 definiował obowiązki Dyrektorów (m.in. organizowanie pracy, sprawowanie kontroli, referowanie wniosków, dbanie o dyscyplinę), a § 21 ustanawiał ogólne obowiązki dla wszystkich pracowników (znajomość przepisów, terminowość, przestrzeganie drogi służbowej i tajemnicy). W odróżnieniu od poprzedniej regulacji, nowy regulamin organizacyjny z 1967 r. przyjął strukturę modułową: nie zawierał już w tekście głównym szczegółowego opisu zadań poszczególnych komórek, które zostały opisane osobno w załącznikach²⁷.

5 | Podsumowanie

Urząd Pełnomocnika Rządu do Spraw Wykorzystania Energii Jądrowej funkcjonował jako centralny organ państwowy zarządzający polską atomistyką w latach 1956–1973. Analiza jego ewolucji prawnej i organizacyjnej oparta na statutach i wewnętrznych regulaminach, wykazuje dwie fundamentalne fazy transformacji, które zmieniły jego pozycję ustrojową i charakter działania. Pierwszą była reforma statutu w 1961 roku (uchwała 169/61). Ten akt prawny podniósł pozycję ustrojową Pełnomocnika z „kierownika resortu” do rangi „naczelnego organu administracji państwowej”. Równocześnie jego rola zmieniła się z pasywnej „koordynacji” w aktywne „organizowanie” badań, techniki i produkcji. Strukturalnie jego „Biuro” przekształcono w rozbudowany „Aparat Wykonawczy”, a liczbę bezpośrednio podległych jednostek (instytutów i przedsiębiorstw) zwiększono z dwóch do siedmiu. Drugą istotną zmianą było wprowadzenie regulaminu organizacyjnego z 1967 roku (zarządzenie 14/67). Akt ten nie dokonywał już dalszej ekspansji urzędu, lecz odzwierciedlał jego biurokratyczną stabilizację i dojrzałość. W przeciwieństwie do regulaminu z 1961 r., był on sformalizowany i wprowadzał nowe, nieobecne wcześniej rozdziały. W ten sposób w ciągu zaledwie dekady Pełnomocnik Rządu ewoluował z małego biura koordynacyjnego o niejasnych kompetencjach w wielozespołowy „aparat wykonawczy” o statusie ministerstwa, by ostatecznie stać się sformalizowaną strukturą biurokratyczną, zarządzającą całym strategicznym sektorem jądrowym w państwie.

²⁷ Załączniki od 1 do 9 Regulaminu Organizacyjnego jako załącznika do Zarządzenia nr 14/67 Pełnomocnika Rządu z dnia 31 marca 1967 r.

Bibliografia

- Dąbrowski Przemysław, „Rozwój polskiej atomistyki i nadzoru nad nią w latach 1945-1982”, [w:] *40 lat Państwowej Agencji Atomistyki 1982-2022*, oprac. Przemysław Dąbrowski Warszawa: Państwowa Agencja Atomistyki, 2023.
- „Dekret Cyrankiewicza” *Neutrony*, nr 5 (2005): 1-3.
- Jezierski Grzegorz, *Energia jądrowa wczoraj i dziś*. Warszawa: Wydawnictwa Naukowo-Techniczne, 2015.
- Leciejewicz Janusz, „Instytut Badań Jądrowych – Okruchy Historii. Część 7 – Komisja Izotopów PAN” *Postępy Techniki Jądrowej*, z. 4 (2014): 55-57.
- Młynarkiewicz Kamil, „State Council for the Peaceful Uses of Nuclear Energy. Statutory Position, Scope of Action, Competences and Tasks” *Annales Pomorienses. Ius*, nr 3 (2024): 136-148.
- Plucińska Henryka, *Andrzej Sołtan 1897-1959. Monografia Bio-bibliograficzna*, Otwoczek-Świerk: IPJ, 1991.
- „Tekst komunikatu TASS opublikowany” *Postępy Fizyki*, nr 6 (1955): 161-162.
- Wieczorek Włodzimierz, *Nierozpowszechnianie broni jądrowej*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1969.

